

УДК 332.1

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.8>

А. В. Марусенко

аспірантка кафедри регіональної політики
Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-8032-8177

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ УРБАНІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН

Використання структурно-функціонального підходу у розгляді даної теми дозволило виділити низку особливостей та свої унікальні характеристики сьогоденних процесів урбанізації. Предметом дослідження є розвиток та поява “розумних міст”. Новизна статті полягає у тому, що приділяється вагома увага кластерному принципу управління районами міста, як першим кроком на шляху до “розумного міста”.

Автор бачить по-новому, більш розширено зміст поняття урбанізація, визначає, що є рушійною силою урбанізації в епоху глобалізації, трансформації та цифровізації суспільства. Описані функціональні характеристики при конструюванні урбанізованої системи, також акцентується увага на врахуванні послідовності процесу урбанізації. Пандемія COVID-19 стала фактором, який переформатував знання про проблему стійких та життєдіяльних міст і автор статті пропонує концептуальний підхід, в якому місто набуває категоріального характеру і включається до наукового контексту суспільно-владних відносин в умовах урбанізації.

Висвітлено особливості передумов, які, на наш погляд, характеризують суспільно-владні відносини в умовах урбанізації. Стисло описані функціональні характеристики при конструюванні урбанізованої системи. На цій основі виникає підґрунтя елімінації міста як базового суб'єкта в розрізі суспільно-політичних трансформацій, а також перетворення громадянина на користувача (підміна ідеології міста та перетворення його на товар).

Зроблено висновки щодо розуміння поняття урбанізація в контексті суспільно-владних відносин, щодо пошуків способів мінімізації негативного впливу, а також опорних точок виявлення ефективних дій владних суб'єктів на урбанізованих територіях. Так як в основі урбанізації лежать ринкові відносини, то все це пов'язано насамперед із процесами поглиблення спеціалізації трудової діяльності, зростанням промислового сектору економіки, концентрацією та застосуванням населення у міському просторі.

Ключові слова: урбанізація, відкрите місто, регіон, кластер, “розумне місто”, цифровізація.

Постановка проблеми. Сучасна реальність – складне переплетення інтеграційних та трансформаційних процесів, які разом призводять до поглиблення неоднорідності та створюють підґрунтя для виникнення абсолютно нової моделі світу, нової суспільно-історичної конструкції з індивідуальною та суспільною свідомістю. Урбанізаційні процеси посилюють архітектоніку унікальних суспільно-владних відносин. Саме міста детермінують інтерес до нових публічних інструментів управління урбанізованими територіями, що базуються на нових інформаційних технологіях: відкрите місто, регіон, країна, аутсорсинг, електронний уряд та ін. Передумовами цього можна назвати недостатність підготовки суб'єктів управління, інерційність процесів трансформації традиційної системи

управління, нерозвиненість нормативно-правової бази моделі управління містом.

Підвищення мобільності людського та інвестиційного капіталів, стирання адміністративно-територіальних кордонів міст та розвиток загальносвітових ринків товару, капіталу та праці залучають регіони та міста до глобальної конкуренції за інвестиційні та людські ресурси.

На наш погляд, ця тенденція має не тільки онтологічний, а й гносеологічний характер і проявляється у набутті містами такої якості, як суб'єктність, – здібність своїми економічними та організаційно-управлінськими діями представляти себе як територіально життєдіяльну одиницю, суспільно-публічний суб'єкт зі своїми економіко-географічними інтересами.

Аналіз досліджень і публікацій. У рамках філософського знання склалися два основні підходи щодо урбанізації: один сходиться до ідей Ш. Монтеск'є, який вважає міський спосіб життя найвищим рівнем розвитку цивілізації; інший представлений позицією Ж.-Ж. Руссо, що негативно оцінює розвиток міст, які, на його думку, є суто штучними утвореннями, втіленням "бездушної машинної цивілізації". З погляду М. Вебера, в основі урбанізації лежать ринкові відносини, які ініціюють розвиток міст як господарських корпорацій. У рамках цього підходу урбанізація пов'язана насамперед із процесами поглиблення спеціалізації трудової діяльності, зростанням промислового сектору економіки, концентрацією та зонуванням населення у міському просторі.

Мета статті полягає у розробці сучасних наукових засад дослідження та у розгляді специфіки процесів урбанізації, що відображають динаміку відносин у системі суспільно-владних відносин.

Виклад основного матеріалу. Урбанізація – це поступова зміна місця проживання людського населення із сільської місцевості до міських районів у поєднанні із загальним зростанням та розвитком міських поселень, зростанням частки міського населення, поширенням міського способу життя у певному регіоні, країні, світі [5].

Вчені виділяють два підходи до визначення етапів розвитку урбанізації у світі. Відповідно до першого підходу, процес урбанізації пройшов глобальні дві фази свого становлення [2]:

– 1-а фаза: в цей період спостерігалися часті переміщення сільського населення в малі та великі міста, на карті з'являлися все нові і нові міста, навколо значних міст стали формуватися агломерації – відбувалася концентрація ресурсів найближчих міст (економічні, культурні, інноваційні, інвестиційні);

– 2-а фаза: місто стає унікальною та окремою категорією у свідомості населення – виділяється окрема культура проживання у містах, з'являються різні міські стилі та традиції, місто переходить у самостійну категорію "бренд" (формується імідж міста, що висвітлюється у ЗМІ, обростає легендами та передається межі міста (преса, радіо, телебачення), також з'являються рейтинги міст за різними категоріями порівняння.

У нашому розумінні під урбанізацією варто розуміти:

– процес розвитку та збільшення кількості міських форм розселення в країні;

– зростання значення урбанізованих територій в різних сферах суспільства;

– диференціацію територій.

Сьогоднішні процеси урбанізації мають низку особливостей та свої унікальні характеристики, що виділяють їх в окремий етап свого розвитку.

По-перше, міста, які є магнітом для переселення, вже перестали бути «точковими містами» – як правило, це мережа міст, які утворюють певні агломерації. Можна виділити «головне» місто, а також міста, що входять до складу агломераційних утворень, і сільські поселення, які є додатком для життєзабезпечення продовольчими ресурсами всю агломерацію.

По-друге, сьогоднішні процеси урбанізації характеризуються активною динамікою трансформації міських просторів – відбувається скорочення чисельності жителів малих міст, що загрожує зникненням їх з карти нашої країни, як це сьогодні спостерігається з селами, крім цього багато міст повністю змінили свою інфраструктуру та мету свого значення.

З цього випливає очевидний висновок, що розвиток продуктивних сил, технічний та соціальний прогрес якраз і є рушійною силою урбанізації в епоху глобалізації, трансформації та цифровізації суспільства.

При конструюванні урбанізованої системи важливо оцінювати такі функціональні характеристики:

– економічний (інвестиційний) ефект при будівництві та функціонуванні (експлуатаційний);

– соціальний ефект (покращення умов розселення населення та систем всеохоплюючого обслуговування);

– екологічний ефект (оздоровлення довкілля та підтримка природного середовища);

– містобудівний та архітектурний ефект (обґрунтований вибір території та структури розміщення селітебних, виробничих, рекреаційних зон з урахуванням ландшафтних, композиційних та інших факторів);

– інформаційний ефект створення великої бази інформаційних ресурсів для багатофакторного аналізу різних проблем та аспектів територіального планування району чи міста у процесі адаптивного проектування;

– психологічний ефект (усвідомлений «психологічний бар'єр» до зміни історично сформованих планувальних рішень, що істотно впливають на умови проживання населення, а також

архітектурних споруд, що спотворюють естетичний вигляд містобудівного середовища;

– попереджувальний та захисний ефект стійкості урбанізованої системи при природних катаклізмах та інших екстремальних негативних ситуаціях.

Інтеграція розвитку мегаполісів у загальний тренд цифровізації призводить до розвитку та появи «розумних» міст, які є сукупністю замкнених систем, спрямованих на життєзабезпечення міста, яке неможливо досягти без використання цифрових та інноваційних технологій.

Проте варто зазначити передумови, котрі є якісною характеристикою цього феномена. Серед таких передумов варто виділити низку очевидних, які, на наш погляд, характеризують суспільно-владні відносини в умовах урбанізації. По-перше, зростання адміністративно-публічної функції великих міст та міських агломерацій з одночасним розвитком нових форм публічного управління ними [3, с. 285–286]. По-друге, формування унікальних архітектур організації публічної влади та систем управління. По-третє, активне залучення жителів до системи партисипативного управління суспільством. Як зазначають європейські дослідники, «сучасні глобальні рухи тісно пов'язані з політичною та економічною автономією міст, відмовою від державної підтримки». По-четверте, зміцнення ролі міст як домінуючих економічних центрів у структурі регіональної та світової економіки [1, с. 128]. Саме у великих містах розвиваються транспортні хаби та логістичні центри (Лондон, Лос Анджелес, Атланта, Франкфурт, Болонья та ін.). По-п'яте, формування нової міської політичної ідентичності, що базується на особливих урбанізаційних цінностях ущільненого проживання. Це цінності демократії та партисипативного міського управління, цінності ліберальної ідеології, утвердження прав і свобод людини, громадянського миру та злагоди, непохитність її демократичної основи, усвідомлення себе органічною частиною суспільної спільноти та ін. [4, с. 374]. По-шосте, генерація безпечного середовища проживання (наприклад, стимулювання та зняття обмежень на активне пересування людей, при цьому середовище повинне відповідати комплексним вимогам до параметрів комфорту як для фізичного, так і для психічного здоров'я).

Як наголошує Магнуссон: «Побачити політичне кризь місто – означає помітити, як різноманітність стимулює самоорганізацію та самоврядування, породжує політику всередині та між

органами влади. З цієї точки зору, місто не є ні високим, ні низьким, а, навпаки, є формою політичної, що охоплює держави та імперії, як і все інше» [6, с. 1565].

Варто погодитись із підходом дослідника, особливо це стосується подій в умовах коронакризи, оскільки місто – найчутливіший індикатор змін, і йому стає все важче керувати ланками суспільно-владних інституцій. Рациональним інструментом досягнення стійкої саморегуляції міського простору та першим кроком на шляху до «розумного міста» може стати кластерний принцип управління районами міста, до яких слід віднести поєднання промислово-житлових зон.

Загальний підхід до кластеризації базується на визнанні кластера ефективною одиницею, що сприяє синергії позитивних результатів, які ініціюються інноваційними процесами. Промислово-житловий кластер – це сукупність просторово розмежованих функціональних зон міста, що мають розвинену інфраструктуру, синергія взаємодії (горизонтальних зв'язків) яких зумовлює переважання позитивного впливу на динаміку відтворення соціо-еколого-економічних умов безпеки та комфортності урбанізованого середовища.

Промислово-житловий кластер відповідає і фундаментальним принципам формування кластерів, і принципам організації урбанізованої території. Їм притаманні такі риси:

- спільність інтересів (відтворення природного середовища життєдіяльності);
- концентрація (просторова сполученість об'єктів);
- взаємодія (набір формальних та неформальних відносин).

Актуалізоване загостренням питання пандемії COVID-19 мало показати алгоритм протидії ризикам і загрозам – природним та штучним. Пандемія стала фактором, який переформатував знання про проблему стійких та життєдіяльнісних міст, оскільки останнє розглядається «метафора змін, а не як опір змінам» [7].

Саме тому варто запропонувати концептуальний підхід, в якому місто набуває категоріального характеру і включається до наукового контексту суспільно-владних відносин в умовах урбанізації, що досліджує і нові міські владні практики, а з погляду емпіричної сторони дослідження, воно інтерпретується нами в межах концепту суспільно-владної архітекτονіки реальності.

Ми пропонуємо враховувати послідовні розшифровки процесу урбанізації: міста бачаться (розглядаються) одночасно як економічно

заможні (продуктивні міста, конкурентоспроможні міста, креативні міста), соціально відповідальні (відкриті міста, зручні для життя міста, справедливі міста, комфортні для проживання людей похилого віку міста) та екологічно грамотні (ресурсозберігаючі міста, «зелені» еко-міста, життєстійкі міста). Перехід до цифрових технологій і розвиток «розумних» технологій додав до характеристик «розумний» вимір як нову вимогу нормативності для технологічного суспільства. На цій основі варто підкреслити що, для того, щоб бути розумним, місто потребує не лише ефективних технологій, а й необхідних трансформацій суспільно-владних відносин, взаємодії громадян і створення цінностей.

«Міське суспільство тепер матеріально конструюється як функція мережного інформаційного обміну – точка, що визначається входами і виходами» [8].

Суб'єкти, які продукують цифровий простір, беруть участь в трансформації суспільно-владних відносин, займаючи все більше панівне становище у створенні урбанізованих територій і проектуванні публічних відносин. Таким чином, у даній площині проявляється прагнення інформаційних монополістів вивести себе за межі традиційних суспільно-владних відносин, у нашому випадку міської політики.

Практичним прикладом актуалізації даного питання є реалізація проекту в прибережній частині Торонто, де йдеться не просто про розумне місто, а побудову міста, за основу якого взята модель смартфона: «Якщо розглядати місто як платформу, а дизайн як здатність людей швидко її змінювати, точно так, як ми налаштуємо свої смартфони, то можна зробити місто більш автентичним, тому що воно не відображатиме лише центральний план», а швидко трансформуватиметься в залежності від потреб мешканців [9]. Разом з цим слід звернути увагу, що це не просто перетворення гнучкого суспільного організму до технологічного продукту типу смартфона, а фактично підміна демократичних процесів корпоративним управлінням [9].

Пропонований підхід наголошує, що однією з основних ознак цифровізації процесів урбанізації, є те, що практично ми стоїмо на порозі реалізації тоталітарної кіберутопії. На цій основі виникає підґрунтя елімінації міста як базового суб'єкта в розрізі суспільно-політичних трансформацій, а також перетворення громадянина на користувача (підміна ідеології міста та перетворення його на товар).

Тому вважаємо за потрібне наголосити на важливість створення кластера, яка проявляється в єдності екологічної та промислової політики, у необхідності поєднання зусиль у стримуванні процесів деградації біосфери та підвищення комфортності урбанізованих територій. Кластер, на нашу думку, може бути ефективним інструментом узгодження суперечливих індивідуальних та суспільнозначущих інтересів.

Перспективи дослідження. Концептуалізація процесів урбанізації, як трендів цивілізаційного розвитку, становить науковий та практичний інтерес у зв'язку з необхідністю вирішення питань забезпечення актуальних та конкретно орієнтованих побудованих суспільно-владних. У цьому плані подальше дослідження цієї тематики пов'язане з пошуком способів мінімізації негативного впливу, а також опорних точок виявлення ефективних дій владних суб'єктів на урбанізованих територіях.

Висновки. У нашому баченні під урбанізацією в розрізі суспільно-владних відносин варто розуміти процеси концентрації публічної влади у містах з одночасним зростанням їх впливу у системі публічної влади, що визначаються формуванням нової міської публічної ідентичності та особливої міської політичної еліти. Так як в основі урбанізації лежать ринкові відносини, то все це пов'язано насамперед із процесами поглиблення спеціалізації трудової діяльності, зростанням промислового сектору економіки, концентрацією та застосуванням населення у міському просторі.

Список використаної літератури:

1. Бабець І. Г. Соціально-економічні ризики процесу урбанізації та їх вплив на економічну безпеку регіону / І. Г. Бабець, В. В. Засадко. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2014. Вип. 1. С. 128–138.
2. Демографія та соціальна статистика в соціальній роботі: комплекс навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни. [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 231 «Соціальна робота» / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Архіпова С. А. Електронні текстові дані (1 файл: 0,98 Мбайт). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 118 с.
3. Державне управління: основи теорії, історія і практика : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. 394 с.
4. Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. збірник / гол. ред. М. М. Осетрін. К. : КНУБА, 2019. Вип. 70. 645 с.

5. Central Intelligence Agency. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/fields/2212.html>
6. Magnusson W. Symbiosis of the urban and the political. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2014. Vol. 38.5. P. 1561–1575.
7. People-Smart Sustainable Cities. URL: https://unece.org/sites/default/files/2021-01/SSC%20nexus_web_opt_ENG_0.pdf
8. Shaw J., Graham M. An Informational Right to the City? Code, Content, Control та Urbanization of Information. *Antipode*. 2017. Vol. 49, е. 4. P. 907–927. doi: 10.1111/anti.12312

Marusenko A. V. Conceptualization of urbanization processes in the context of society-government relations

The use of the structural-functional approach in the consideration of this topic made it possible to highlight a number of features and their unique characteristics of today's urbanization processes. The subject of the study is the development and emergence of "smart cities". The novelty of the article lies in the fact that considerable attention is paid to the cluster principle of city district management, as the first step on the way to a "smart city".

The author sees the concept of urbanization in a new, more expanded way, defines what is the driving force of urbanization in the era of globalization, transformation and digitization of society. Functional characteristics during the construction of an urbanized system are described, attention is also focused on taking into account the sequence of the urbanization process. The COVID-19 pandemic became a factor that reformatted knowledge about the problem of sustainable and viable cities, and the author of the article offers a conceptual approach in which the city acquires a categorical character and is included in the scientific context of public-power relations in the conditions of urbanization.

The peculiarities of the prerequisites, which, in our opinion, characterize public-power relations in the conditions of urbanization are highlighted. Briefly described functional characteristics in the construction of an urbanized system. On this basis, the basis for the elimination of the city as a basic subject in terms of socio-political transformations, as well as the transformation of a citizen into a user (replacing the ideology of the city and turning it into a commodity) arises.

Conclusions have been made regarding the understanding of the concept of urbanization in the context of public-authority relations, regarding the search for ways to minimize the negative impact, as well as reference points for identifying the effective actions of authorities in urbanized territories. Since urbanization is based on market relations, all this is primarily related to the processes of deepening the specialization of labor activity, the growth of the industrial sector of the economy, the concentration and application of the population in the urban space.

Key words: urbanization, open city, region, cluster, "smart city", digitalization.